

Beata Raszewska-Żurek*

Uniwersytet Jagielloński
Kraków

Staropolska *gędzba* – o znaczeniu słowa i postrzeganiu pojęcia

Muzyka towarzyszy ludziom od zarania dziejów, a używanie najstarszych odnalezionych instrumentów – kościanych fletów, ostrożnie przypisuje się nawet Neandertalczykowi¹, ich używanie przez (pra)Europejczyków sprzed ponad 30 tysięcy lat nie budzi wątpliwości. Nie dziwi zatem fakt, że muzyka towarzyszyła w życiu także Prasłowianom. Profesor W. Boryś w artykule *Kultura muzyczna dawnych Słowian w świetle słownictwa* (2002) opisał całkiem okazały zestaw instrumentów, znalazły się wśród nich psł. *gōsli, *duda, *piščalb, *trōba, *bōbъnъ i inne. Zwrócił on uwagę na pewien leksykalny i pojęciowy brak:

Leksyka słowiańska sugeruje, że dawni Słowianie nie znali pojęcia muzyki i nie mieli terminu o znaczeniu ‘muzyka’. Nic nie wskazuje na to, by w języku prasłowiańskim istniała nazwa dla jednoczesnej gry na dwu lub większej liczbie różnorodnych instrumentów muzycznych, nie było więc osobnego określenia dla muzyki multiin-

---

* Beata Raszewska-Żurek, Assistance Professor, Chair of General and Indoeuropean Linguistics; Institute of Linguistics, Translation and Hungarian Studies; Faculty of Philology, Jagiellonian University, Kraków, Poland.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6711-936X>.

e-mail: beataraszewska@interia.pl.

¹ Najstarsze instrumenty – odkryte w jaskini Geißenklösterle na terenie Jury Szwabskiej w Badenii-Wirtembergii pozostałości dwóch fletów wykonanych z ptasich kości i kłów mamuta, ocenione w badaniach na ok. 42 tys. lat, można zobaczyć w Muzeum Prehistorii w Blaubeuren w Niemczech, zob. <https://epochtimes.pl/najstarsze-instrumenty-znalezione-na-ziemi-to-flety-niektore-licza-co-najmniej-43-tysiace-lat/?msclkid=b0b4363db64811ec84f57e556e924d3e> (dostęp 10.06.2022).

strumentalnej. Dawni Słowianie odróżniali tylko grę na poszczególnych typach instrumentów muzycznych i mieli odpowiednie cząstkowe terminy, np. *godbba ‘gra na instrumencie strunowym’. Na oddzielne muzykowanie przez poszczególnych grajków (a może też przez grupę osób grających na jednorodnych instrumentach) wskazuje także brak prasłowiańskiego wyrazu ze znaczeniem ‘osoba grająca na jakimkolwiek instrumencie muzycznym, grajek, muzykant’ (op. cit.: 92).

Przedmiotem niniejszego artykułu jest analiza polskiego kontynuantu przytoczonego wyżej leksemu – staropolskiej *gędźby* – wyrazu dziś całkowicie archaicznego, należącego do równie archaicznej rodziny wyrazowej. Był on jednak obecny jako prasłowiańskie dziedzictwo we wszystkich historycznych językach słowiańskich – w przypisie 42 W. Boryś przytacza:

pol. od XV w. *gędźba* ‘muzyka’ (też ‘strunowy instrument muzyczny, gęśle’), stczes. *hudba* ‘gra na instrumencie strunowym’ (też ‘instrument strunowy’), czes. *hudba* ‘muzyka’, strus. *gudbba* ‘gra na instrumencie muzycznym’, cs. *godbba* ‘gra na instrumencie strunowym’” (op. cit.).

Polska historia leksemu *gędźba* na tle niektórych jego słowiańskich odpowiedników wydaje się warta analizy choćby dla przypomnienia jego niegdysiejszej obecności w języku. G. Dąbkowski w tekście poświęconym rozwojowi polskiej, czeskiej i rosyjskiej terminologii muzycznej pisze:

Rozwój każdej z wymienionych terminologii muzycznych był odmiennie uwarunkowany historycznie. Do Czech i do Polski profesjonalna muzyka dotarła już w X w. (...) W muzyce rosyjskiej system tonalny i notacja zachodnioeuropejska pojawiły się dopiero pod koniec XVII wieku. (Dąbkowski 1994: 89).

Abstrahując od tych różnic, które dotyczą zresztą powstawania terminologii muzycznej, nie zaś samej muzyki, pewne jest, że muzyka, tzn. jej wykonywanie i odbieranie, a także najdawniejsze sposoby mówienia o niej, są wspólnym dla polskiego, czeskiego i rosyjskiego dziedzictwem.

Słownictwo związane z muzyką doczekało się kilku językoznawczych opracowań, skoncentrowanych głównie na zagadnieniach terminologii muzycznej (Dąbkowski 1991a, 1994, 1997, 2008; Biłas-Pleszak 2005; Brożek 2006), niekiedy, a i to częściowo, na języku potocznym, tylko współczesnym (Pisarkowa 1963; Żurowski 2008). Wyjątkiem jest monografia G. Dąbkowskiego (2010²), poświęcona kształtowaniu się terminologii muzycznej i ona, jako jedyna, notuje leksem *gędźba*, umieszczając go w rozdziale „Podstawowe terminy muzyczne”. Autor pisze: „Najstarszym wyrazem oznaczającym muzykę była staropolska

---

² I tegoż artykuły – Dąbkowski 1991b i 2003.

gędźba”, powołując się na słowniki etymologiczne, natomiast historię leksemu w słownikach ogólnych polszczyzny przedstawia poczynając od *Słownika Lindego* (L) i przytaczając wyrazy pokrewne, obecne jeszcze w *Słowniku języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego (Dąbkowski 2010: 56)³.

Pśl. **gōd̥bba* – abstractum dewerbalne z sufiksem *-bba*⁴ o znaczeniu ‘gra na instrumencie, na gęślach’ od pśl. *gōsti gōd̥o* ‘grać na instrumencie muzycznym’ zostało odziedziczone przez staropolszczyznę bez zasadniczej zmiany wraz z rodziną wyrazową: *gędźba*⁵, podstawowy czasownik *gąść* < pśl. *gōsti ‘grać na instrumencie strunowym’, *gęśle*, *gęśli* < pśl. *gōsli ‘strunowy instrument muzyczny’, *gędziec* < pśl. **gōd̥bc̥* ‘grający na instrumencie muzycznym, muzyk, grajek’ (Spsł), uzupełnioną jedynie o powstałe na gruncie polskim derywaty: przymiotnik *gędziebny* (dźwięk) ‘zgodne brzmienie dźwięków’ i zdrobnienie *gęśliczki* ‘małe gęśle’ (Sstp). Podobnie było w innych językach słowiańskich, do których będą się odwoływać dalej.

Staropolska *gędźba* jest poświadczona niezbyt licznie w zrekonstruowanym przez Sstp znaczeniu ‘muzyka, musica, instrumenti musici, cantus’, które wydaje się ogólniejsze od prasłowiańskiego – odnosi się do pojęcia muzyka w rozumieniu szerszym niż tylko gra na konkretnym rodzaju instrumentów⁶. Wskazują na nie staropolskie glosy, w których *gędźba* jest odpowiednikiem trzech łacińskich leksemów: *musica*, *symphonia* i *psalmus*⁷, wszystkie miały znaczenie ogólne

³ Wśród prac o charakterze historycznojęzykowym związanych z tematyką muzyczną trzeba wspomnieć o opracowaniu B. Szydłowskiej-Cegłowej (1977) poświęconym staropolskim instrumentom muzycznym i artykułach G. Kubiesa (2004, 2014, 2015) o instrumentach w Biblii.

⁴ F. Sławski pisze (Spsł, t. 1: 62), że przyrostek *-bba* tworzy zasadniczo abstracta dewerbalne i wymienia 9 przykładów prasłowiańskich derywatów. Sufiksy *-oba*, *-bba* mają bliskie głosowo i funkcyjnie odpowiedniki tylko na gruncie bałtyckim: lit. *-yba*, łot. *-ība* (tworzą abstracta oparte na czasownikach, przymiotnikach, rzeczownikach), lit. *-ybē* (abstracta z reguły odprzymiotnikowe). Jak widać częścią drugą suf. *-oba* : *-bba* jest bałtosłowiańskie *-ba* nawiązujące do ie. rzadkiego suf. *-bho-*, *-bhā* spotykanego w przymiotnikach i rzeczownikach. Z różnych w językach bałtyckich i słowiańskich poprzedzających samogłosek wnioskuję, że definitywne ukształtowanie się tych sufiksów nastąpiło po epoce wspólnoty bałtosłowiańskiej. Suf. *-bba* powstał przez nawarstwienie się podstawowego *-ba* na pierwotne abstractum na *-b*. Niekiedy ta pierwotna podstawa derywacyjna zachowała się, np. *bornbba* < *bornb* ‘obrona, spór, walka’; *rēzbba* < *rēzb* ‘cięcie, rżnięcie’.

⁵ W staropolszczyźnie formant *-ba* tworzył 20 derywatów w większości odczasownikowych i transpozycyjnych, w tym *gędźba* z objaśnieniem ‘muzyka’ od *gąść* ‘grać na instrumencie’ (Kleszczowa 1996: 31).

⁶ *Słownik pojęciowy języka staropolskiego* umieszcza leksem *gędźba* w omawianym tu znaczeniu w obrębie pojęcia sztuka i szerzej – życie duchowe (por. <https://spjs.ijp.pan.pl/haslo/index/2710/25645>).

⁷ *Musica* ‘muzyka, sztuka muzyczna (jako praktyczna umiejętność lub teoria)’, ‘traktat muzyczny’ (SŁŚ); *mūsica*, ‘the art of music, music’ (Logeion); *mūsica* ‘die Musenkunst, die Musik, im Sinne der Alten, mit Inbegriff der Dichtkunst’ (Georges); *musica* ‘nude pro Cantus’, ‘de modo canendi’ (DuCange); *musica* ‘la musique’ (Gaffiot); *symphōnia* ‘das gemeinschaftliche harmonische Tönen, der Einklang (rein lat. concentus)’ (Georges); *symphonia* ‘concert,

i takie zostało odzwierciedlone w semantyce staropolskiej *gędzby*. Podobnie prezentuje się znaczenie staroczeskiego leksemu *hudba*, będącego odpowiednikiem tych samych wyrazów łacińskich w piętnastowiecznych mammotrektach:

Gandzba musica (vinum et musica laetificant cor Ecclus 40, 20) 1471 (MPKJ V 85; Sstp);
 Gandzba simphonia (filius... audivit symphoniam et chorum Luc 15, 25) (1471 MPKJ V 124; Sstp);
 nástroje hudby musica instrumenta (Mill 22^b; Gebauer);
 hudba symphonia (MamV.; Gebauer).

Czasem staropolski kontekst przynosi pewne doprecyzowanie pojęcia oddawanego leksemem *gędzba*: *Psalmus gędzba z onych gvstych⁸ gęszly XV med.* (SKJ I 119; Sstp), które nawiązuje do wąskiego, odziedziczonego z prasłowiańszczyzny znaczenia odnoszącego się do gry na jednym, konkretnym instrumencie – gęślach. Podobnie było w języku czeskim i w tak samo wąskim znaczeniu w XIV w. wystąpiła staroruska *зодба* (SDRJ XI–XIV). Świadczą o tym zestawienia – staropolskie – *gędzba*, *piszczba*⁹ i staroczeskie *piščba*¹⁰, *hudba*, w których leksemy mają znaczenie ‘gra na konkretnym instrumencie’ – na gęślach i na piszczałce. Wydaje się, że w tych kontekstach *gędzba/hudba* nie może mieć znaczenia szerszego niż *piszczba/piščba* – w staropolskim kontekście chodzi o głosy (dźwięki) *gędzby* oraz *piszczby*, a nie *gędzby*, a w tym *piszczby*, co potwierdza odwrotna kolejność w zapisie staroczeskim¹¹. W staroruskim zestawienie *зодба* i *nechu* także sugeruje, że leksem *зодба* nie odnosi się do muzyki w całości. Wymienione pary leksemów w poszczególnych językach można by traktować jako kohiponimy – gdyby istniały hiperonimy. Właśnie ich brak był zapewne przyczyną wówczas jeszcze niezbyt wyraźnie zaznaczonego w polszczyźnie i czeszczynie rozszerzenia znaczenia kontyuantów psł. *gōdъby, którym na podstawie najdawniejszych użyć kontekstowych można przypisać dwa zakresy – węższy i bardziej precyzyjny dotyczący tylko gry na konkretnym instrumencie i szerszy – ogólniejszy, zbliżony do oznaczania

---

musique d’harmonie’ (Gaffiot), *symphōnía* ‘an agreement of sounds, concord, harmony, symphony’ (Logeion), *symphonia* ‘Instrumentum Musicum’ (DuCange); *psalmus* ‘a psalm’ (Logeion); *psalmus*, ‘der Psalm’ (Georges); *psalmus* ‘chant’ (Gaffiot).

⁸ *Isty* tu: ‘główny, podstawowy’ (Sstp).

⁹ W staropolszczyźnie poświadczona tylko raz w cytowanym tutaj zapisie.

¹⁰ *Piščba* ‘libozvučné pískání, hra na píšťalu, též její zvuk’, ‘pišťala’ (Sčs).

¹¹ W Sstp poświadczony jest także leksem *skrzypanie* z definicją ‘muzyka, granie’. Nie wystąpił we wspólnym zapisie z leksemem *gędzba*, ale stanowił odpowiednik tego samego leksemu łacińskiego (*symphonia*): *vslyschal szkrzypanye y pyenye (audivit symphoniam et chorum Luc 15, 25)* (Rozm 387; Sstp). Nie sposób doprecyzować znaczenia na podstawie jednego zapisu, ale być może i tu adekwatna byłaby definicja ‘gra na skrzypcach’, nie zaś ogólna ‘muzyka’.

ogólnego pojęcia muzyka, spowodowany koniecznością oddania w jakiś sposób łacińskich leksemów.

Czlowyeczca roskosch podluc czyala, yasz zli maya za bogoslawenstwo, zalezicz... na glossyech gączbi, pyszdzbi XV med. (R XXII 238; Sstp);
 (Syn) uslyšē piš(ē)bu a hudbu (Koř. Luk. 15, 25; Gebauer);
 не подобаеть кр(с)тъяномъ игръ бѣсовски(х) играти. .ѣ. ѣ. пл(а)сание. гудба пѣсни бѣсовскыя и жертва идольская ЗЦ к. XIV, 24б (SDRJ XI–XIV).

Trzeba jeszcze wspomnieć o znaczeniu konkretnym ‘instrument muzyczny’, które miało prawdopodobnie charakter metonimiczny, podobnie jak np. w przypadku łacińskiego *symphonia*. W staropolskim i staroczeskim instrument ten był identyfikowany dokładniej, mianowicie wykluczał trąby (instrumenty dęte?), o czym świadczą zestawienia przekładu Księgi Kronik, w których *gędźba* i *hudba* są odpowiednikami łacińskiego *diversi generis organis*, zaś *trąby/trúby* (psł. *trǫba) wyszczególniono osobno. W polskim zresztą pojawia się doprecyzowanie, przywołujące wspomniany wcześniej współrzenny leksem *gęśli* (*gęśle*), zaś w staroczeskim zapisie zaznaczono, że chodzi o instrument strunowy. Dla języka staroruskiego słowniki nie rekonstruują takiego znaczenia:

Vzri krolya... y... lyvd zemski, raduyocz syø a trøbyøc trøbamy y w rozlyczne gødzbi spyewaiøc (regem... omnemque populum terrae gaudentem, atque clangentem tubis, et diversi generis organis concinentem) (BZ II Par 23, 13; Sstp)¹²;
 (Athalia uslyšela lid) vzniece v trúby i w rozlyczne hudby populum clangentem tubis et diversi generis organis (Ol. 2. Par. 23, 13; Gebauer);
 Gandzby seu gansly 1471 (MPKJ V 108; Sstp);
 (Panny) aby zpívaly, pískaly a na rozličných hudbách na strunách haudly kázal (Ezop 129^b; Gebauer).

W polszczyźnie XVI w. leksem *gędźba* był obecny, choć nielicznie – liczba poświadczeń w materiałach SXVI wynosi tylko 16. Zrekonstruowana definicja ‘muzyka, granie’ nie rozstrzyga, czy chodzi o muzykę w ogóle, w szerokim znaczeniu zbliżonym do współczesnego, czy tylko o grę na gęślach, a może także o współlistnienie obu zakresów znaczeniowych. Kilka połączeń szeregowych sugeruje wąskie znaczenie, takie, jak w języku prasłowiańskim, gdyż, podobnie jak w staropolszczyźnie, składają się one z leksemów oznaczających osobno grę na różnych instrumentach: *gędźba albo piskanie; trąbienie i gędźba; trąbienie*,

¹² W Biblii Tysiąclecia: (12) Atalia słyszac wrzawę ludu, cisnącego się i wysławiającego króla, udała się do ludu, do świątyni Pańskiej. (13) Spojrzała, a oto król stoi przy kolumnie przy wejściu, a dowódcy i trąby naokoło króla; cały lud kraju raduje się i dmie w trąby, śpiewacy z instrumentami muzycznymi prowadzą śpiewy pochwalne (2 Krn 23, 12–13).

śpiewanie i gędzba; gędzba, piskanie i śpiewanie – piskanie ‘granie na piszczałce, dźwięk piszczałki’ (SXVI), *trąbienie < trąbić, trębić* ‘dmąć w trąbę powodować wydawanie przez nią dźwięku’ (Sstp). Analogicznie do tych rzeczowników, leksem *gędzba* w powyższych kontekstach należałoby objaśniać jako ‘grę na gęślach’:

Słodko fpiewaią/ á gędzby, albo piłkania barzo fluchaia (FalZioł IV 33d; SXVI);
 Ná tychto godziech było dofyc gędzcow y piłczkow rołkofznych/ ktorzy wielkie wefele czynili goduiącym fwą miłą gędzbą y trąbieniem (HistRzym 93v; SXVI).
 gdy na fwadzbie trąbienie/ fpiewanié ij gędzby rozmaijte flyłła (OpecŻyw Przedm C3v; SXVI).

Na wąskie znaczenie – ‘gra na instrumencie strunowym’ (nie zaś ‘muzyka’ w ogóle) może wskazywać drugie podane w SXVI znaczenie – ‘strunowy instrument muzyczny’, zrekonstruowane na podstawie ciekawego zapisu, w którym leksem *gędzba* występuje dwa razy w różnych znaczeniach: *Na wierzbach we frzodku iey zawiefiliſmy gędzbę nafzę [suspendimus organa nostra]. [...] zawiefiliſmy lutnie, skrzypice, czuſz, bo ſie nam nie chciało gędzby* (WróbŻołt 136/2; SXVI). Trzeba dodać, że znaczenie ‘instrument muzyczny’ jest śladowo zaznaczoną w XVI w. kontynuacją stanu staropolskiego.

Pośrednio węższe lub szersze rozumienie leksemu *gędzba* sugerują znaczenia wyrazów współrzdennych, ale nie znaczy to, że całkowicie rozwieją wątpliwości. Leksemy te znane są już z czasów staropolskich – pojedynczo wystąpił wówczas współrzdenny synonim, czy raczej dublet semantyczny, abstractum na *-enie* – *gędzienie (gędzienie)*: *Ad vocem symphonie gędzienya, gędzby* XV ex. (GlGn 55; Sstp¹³). W XVI w., przy znacznym wzroście dokumentów, został poświadczony w dwóch formach obocznych: *gędzienie* i *gędzienie* z rekonstruowaną definicją ‘granie’ tylko 3 razy, co świadczy o tym, że był wyrazem bardzo rzadkim i obecnym w polszczyźnie jedynie epizodycznie: *a ono ią niebo przyięło z wefelim/ [...] kſiążęta z gędzieniem/ motzárze s trąbieniem* (OpecŻyw 186; SXVI). Jednak odróżnienie *gędzienia* i *trąbienia* wskazuje na wąskie, powiązane z konkretnym instrumentem znaczenie obu czasowników. Odpowiednik istniał w języku staroruskim – *гоудение*, objaśnienie odsyła do podstawowego czasownika *гоуцму*, ale żaden z kontekstów nie pozwala wnioskować na temat zakresu znaczenia abstractum: *уграніе и пласаніе и гоуденіе* (KH 1280, 513b; SDRJ XI–XIV).

Kolejnym wyrazem z rodziny, poświadczonym w dobie staropolskiej, jest *gędziec*¹⁴ ‘grający na instrumencie strunowym, grajek, muzykant’ (Sstp). Uzupełnienie rekonstruowanej definicji o określenia grajek i muzykant, które

¹³ Sstp – Supplement: Verba absentia.

¹⁴ W. Boryś (op. cit.) pisze: „Jest natomiast możliwe, że w epoce prasłowiańskiej (a przynajmniej w schyłkowym jej okresie) istniały nazwy osób grających na konkretnym instrumencie,

współcześnie odnoszą się do grających na jakimkolwiek instrumencie, odbyło się zapewne na podstawie glosy: *Gądzecz musicus* 1466 (R XXII 20; Sstp), ale pozostałe wskazują na wąskie znaczenie, dotyczące tylko gry na instrumentach strunowych¹⁵, podobnie jak staropolskie konteksty. Warto dodać, że w staropolszczyźnie nie ma poświadczenia leksemu nazywającego wykonawcę muzyki w ogóle, jak współczesne wyrazy *muzyk*, *muzykant*, *grajek*. Odpowiednio do cytowanych powyżej połączeń *gędźba* i *piszczba*, w kontekstach występują szeregi *gędziec*, *piszczec*, *skrzypiec*, co świadczy o dość konsekwentnym odróżnianiu gry na różnych instrumentach i nieujmowaniu jej w jednej, ogólnej nazwie. Podobne połączenia szeregowo występowały w języku staroczeskim i staroruskim – *hudczy*, *piščci* i *гоудецъ или свирѣльникъ* – wskazują na wąskie rozumienie leksemów *hudec* i *гоудецъ*:

Pysczkom vel gączczom histrionibus 1413–4 (JA XIV 503; Sstp);
 Scrzypczom, pysszczom, gączczom XV med. (R XXIV 351; Sstp);
 Protoż hudczy, piščci, žakěři... mohli by i božie tělo přijímati (Štít. uč. 94^b; Gebauer);
 (radí slavík králi); hudec, piščec, kajklěr¹⁶ (Hug.90; Gebauer);
 Скопрахъ или гоудецъ или свирѣльникъ. или инъ нѣкии. таковыи... глумецъ
 (KP 1284, 119 r; SDRJ XI–XIV).

Renesansowy *gędziec* ma w SXVI definicję ‘grający na instrumencie strunowym’ i 22 poświadczenia, wśród których można znaleźć potwierdzenie osobnego nazywania wykonawcy w zależności od instrumentu, np.: *Fidicen*, *gądzyczec*, *skrzypyczec* (BartBydż 58; SXVI)¹⁷. Na uwagę zasługują dwie pary wyrazów odnotowane w XVI w. – *gędźba* i *muzyka* oraz *gędziec* i *muzyk* – budzą one pewną wątpliwość co do znaczenia obu części zestawienia, bo relacje semantyczne między wyrazami *gędźba* i *muzyka* oraz *gędziec* i *muzyk* nie są całkiem jasne. Pojedyncze poświadczenie szeregu *muzyka* i *wszelka gędźba*

---

tworzone od odpowiednich czasowników ze znaczeniem muzycznym (np. **gōdъць* ‘człowiek grający na instrumencie strunowym’, **piščъць* ‘człowiek grający na instrumencie dętym’) lub od nazw instrumentów muzycznych (np. **gōsl’arъ* ‘człowiek grający na gęślach’, **dudarъ* ‘człowiek grający na piszczałce bądź na dudach’); prasłowiańska geneza takich wyrazów nie jest jednak całkowicie pewna, gdyż utworzone zostały za pomocą sufiksów, które były produktywne i po rozpadzie słowiańskiej wspólnoty językowej” (Boryś 2002: 92).

¹⁵ *Ganczcza psaltem* 1471 (MPKJ V 45; Sstp) [*psaltes* ‘cytrzysta’ – SLP]; *Gąndecz quinternista* XV p. post. (PF V 8; Sstp) [*quinterna* ‘instrument muzyczny, gitara; cithara Hispanica’ (SŁŚ); *Lvthnyk albo gadzyecz citharedus*, *citharista* ca 1500 Er z 19 [*citharedus* ‘lutnista lub śpiewak, któremu akompaniowano na lutni’; *citarista*, *cytharista* ‘lutnista’ (SŁŚ)].

¹⁶ *Kajklěr* ‘kdo řemeslně provádí kousky budící podiv, na př. eskamotérské, kouzelnické, akrobatické’ (Přir.) [akrobata].

¹⁷ Konteksty wskazują również na powiązanie nazwy *gędziec* z instrumentem strunowym – lutnią: *Krzyczą po onych drzewkach/ by gędźcy z lutniami* (RejWiz 179v; SXVI), *A głos nie ináčzey iáko wdzyęcznych gędcow graiących ná lutniach swoich* (RejPos 342v; SXVI).

i zaledwie dwukrotne pary *gędziec i muzyk* nie upoważniają do żadnych ustaleń. Ale inny kontekst z wyrazem *muzyk* dostarcza pewnego wyjaśnienia – wynika z niego, że nowy, zapożyczony leksem *muzyk* wypełnia pewną lukę – wcześniejszy brak ogólnego określenia na wykonawców muzyki w ogóle, na grających na jakimkolwiek instrumencie muzycznym. Z kontekstu o *muzyce wszelkiej* wynika, że leksem *muzyka* obejmuje swoim znaczeniem *piskanie* i *śpiewanie*, więc prawdopodobnie *gędźbę* też, a zatem oddaje brakujące wcześniej pojęcie ogólne:

Osiel (...) Muzykhę y wŕzelką gędźbę w nienawfici ma (FalZioł IV 6b; SXVI);
ORfeus Muzyk albo gędźyec známienity tego czáfu był w Greciey/ o tym też Poetowie
wymyŕlnie piŕáli/ iż ná iego gędzenie rzeki ŕtawáły/ á kámienie ŕkakáło (BielKron 25v;
SXVI);

A głos gędcow/ áni żadnych muzykow/ áni trębáčzow nigdy iuż wiécey nie będzie
ŕlychan w tobie (RejAp 153v; SXVI);

Potym około fiedli rozni Muzykowie/ Aż od wielkiego brzęku coś fie dzyało w głowie.
Więc fie tákim porządkiem rozno rozŕádzili/ Iż namniey iedni drugich ni czym nie
głúfzyli. Tu bliżey Lutniŕtowie/ Arphy/ Symphonały/ A zá nimi pánienki przyŕpiewáiąc
ŕtały (RejWiz 25; SXVI);

[WEgipcie] Muzyki wŕzelkiey tak ŕpiewania iako piŕkania zakazowano/ wywodząc to iż
przez to ludzye niewieŕcieią (BielKron 9v; SXVI).

Podstawowy czasownik *gąść* ‘grać na instrumencie strunowym (wtórując śpiewem)’ (Sstp) był znany od czasów staropolskich, ale także raczej rzadki, w XVI w. poświadczony 31 razy tylko w znaczeniu ‘grać na instrumencie strunowym’, co wydaje się potwierdzać wąskie znaczenie całej rodziny wyrazowej. W staropolskich zapisach czasownik łączy się często z nazwami instrumentów, wymieniono tu nie tylko *gęśle* (*gęśli*), czasem zdrobniale: *gąsłki*, ale też *ręcznicę*¹⁸ (instrument znany tylko z Biblii Królowej Zofii) i *żoltarz*¹⁹, wszystkie są instrumentami strunowymi, a sam wyraz *struna* także występuje w otoczeniu czasownika *gąść*, czasem w znaczeniu metonimicznym ‘strunowy instrument muzyczny, cytra, lutnia’ (Sstp). Staroczeskie konteksty odzwierciedlają takie same znaczenia, połączenia są niemal identyczne, zarówno jeśli chodzi o szereg czasowników – *husti a piškati*, jak i o wyczerpanie instrumentów – *aby (...) na rozličných hudbách na strunách haudly; húslí; húslíčky; žaltář*. Wyjątkiem jest tu czeskie *hústi na varhany*, gdzie wprowadzono inny instrument: *hudece v-varhany omnes gaudebant in organis et citharis* (Ol. Judith 15, 15; Gebauer) – być może wskazuje to na możliwość rozszerzenia znaczenia czeskiego czasownika. Staroruskie *zojcmu* ma w słowniku definicję ‘gra na instrumencie muzycznym

¹⁸ *Ręcznica* ‘jakiś instrument strunowy’ (Sstp).

¹⁹ *Żoltarz* ‘strunowy instrument muzyczny, rodzaj harfy, liry’ (Sstp).

strunowym’ i nieco rzadziej występuje w tekstach w połączeniu z instrumentami, tym niemniej wystąpiły z nim *гусли*:

- Dauid, wszøw *goslki, gødl swø røkø (BZ I Reg 16, 23; Sstp);
- Przikasz..., acz ti to slugy twe... szukaiø czlowyeka nyektorego, gen vmye w goslki gøszcz (BZ I Reg 16, 16; Sstp);
- Na røcznyczach cy gødly (in nablis arcana cantabant) (BZ I Par 15, 20; Sstp);
- Boże... na zoltarzu dzyesszyøczy strun gøszcz będę tobie (Pul 143, 10; Sstp);
- Brznyących strvn aby gąthla 1466 (R XXII 23; Sstp);
- (panny) aby zpıwały, pıskaly a na rozličných hubbách na strunách haudly (Ezop. 129^b; Gebauer);
- (Hudcové) hudu w hufle citharizantes in cithara (Koř. Zjěv. 14, 2; Gebauer);
- na hufliczky hufti cithara psallere (t. 1. Reg. 16, 16; Gebauer);
- aby na ten z(a)ltarz hudl (Orloj. 52^b; Gebauer);
- и начаша гудущии в гусли и пѣ(с)ница пѣти (СБЧуд XIV, 1326; SDRJ XI–XIV).

W czasach renesansu polski czasownik *gąść* nie zmienił znaczenia i nadal łączył się we wspólnych kontekstach z nazwami instrumentów – z *gęślami* i z *lutnią*, a nawet z *dzwonem*. W tym ostatnim przypadku SXVI rekonstruuje znaczenie przenośne ‘uderzać’, możliwa jest jednak inna interpretacja, tzn. rozszerzenie znaczenia z ‘grać na instrumencie strunowym’ na ‘grać na instrumencie muzycznym – jakimkolwiek’. Jednak to pojedynczy przypadek, może zatem wskazywać jedynie na potencjał do rozszerzenia znaczenia, do którego jednak nie doszło, gdyż wyraz był rzadki i nie miał ekspansywnego charakteru:

- Potym przydzyefz ná mieysce ktore zową Stanie Filifthynow [...] spiewaiąc wefele/ gędąc ná gęłlach y prorokuiąc (BielKron 64; SXVI);
- Y powiedzyano Saulowi iż Dawid vmiął gąść ná lutni (BielKron 65, 23; SXVI);
- A długoż tey flawy będzie/ Poki dzwonił we dzwon gędzie (RejZwierc [233]; SXVI).

W późniejszym okresie doby średniopolskiej – w XVII i 1. poł. XVIII w. cała rodzina wyrazowa, do której należał leksem *gędźba*, zaczęła wycofywać się z użycia w polszczyźnie, choć możliwe, że właściwie już wówczas się wycofała. W *Korpusie barokowym* (KorBa) nie figuruje żaden przykład. Słownik Lindego (L) notuje całą rodzinę wyrazową, ale większość przykładów pochodzi z XVI w. (dla leksemu *gędźba* – wszystkie) i tylko dla niektórych derywatów zdarza się poświadczenie siedemnastowieczne. W późniejszych słownikach leksemy z rodziny *gędźby* mają już zazwyczaj kwalifikatory, np. w Słowniku wileńskim – *gędźba* ‘wyraz staropolski’, a w Słowniku warszawskim całą rodzinę opatrzone kwalifikatorem „staropolski”, nie jest to wprawdzie dokładnie to samo, co wymarły, ale oznaczane jest dość wymownym krzyżykiem. Leksem nie zanikł jednak całkowicie i daje się odnaleźć nawet w korpusach współczesnego języka

polskiego, jednak jedynie jako archaizm służący stylizacji w literaturze, sporadycznie w publicystyce.

Argumentem za uznaniem znaczenia leksemu *gęźba* za wąskie, obejmujące zakresem tylko grę na konkretnym instrumencie, może być także wycofanie się z użycia wszystkich znanych z dawnej polszczyzny wyrazów (czasowników i rzeczowników) o tak zawężonej semantyce – *gąść* i *gęźba*, *gęźenie*, *skrzytać* i *skrzypanie*, *piszczeć* i *piskanie*, *trąbić* i *trąbienie*. Te z nich, które w języku polskim się utrzymały, utraciły znaczenie związane z grą na instrumencie, a jedynym wyjątkiem jest czasownik *bębnić* < *bęben*, który był obecny w dawnej polszczyźnie i do dziś w jednym ze znaczeń odnosi się do gry na bębnie²⁰. Współczesny język polski nie dysponuje derywatami od nazw instrumentów oznaczającymi granie na nich, posługuje się jedynie frazami *grać na* z nazwą instrumentu.

Analiza znaczeń polskiego dawnego leksemu *gęźba* oraz jego odpowiedników – staroczeskiego *hudba* i staroruskiego *zoyдба*, wskazuje, że znaczenie to było dość wąskie i ograniczone jedynie do gry na instrumencie strunowym. W rekonstruowanych definicjach Sstp i SXVI pojawia się leksem *muzyka*, odsyłający do współczesnego pojęcia muzyka, co jest nieco mylące i nie odpowiada dawnemu sposobowi pojmowania świata, o którym, jeśli nawet nie wiadomo, jaki był, to wiadomo, że musiał być inny. A. Janowska (2012) pisze:

Niewątpliwie zasób pojęć nie jest czymś stałym, obserwować możemy wraz z rozwojem cywilizacyjnym (kultury, nauki) duże zmiany w tym zakresie; niektóre pojęcia giną, inne wykształcają się wraz z nowym sposobem postrzegania świata. (Janowska 2012: 26).

Wydaje się, że prasłowiański stan braku ogólnego pojęcia muzyka trwał jeszcze w średniowieczu, a kontynuanty psł. *godbba odziedziczyły jego semantykę odnoszącą się do obszaru związanego wprawdzie z muzyką, ale znacznie węższego. Brak ogólniejszego pojęcia był zapewne uciążliwy już w czasach średniowiecza, gdyż wymuszał użycie kilku pojęć, co w tekstach odzwierciedlają wyliczenia osobnych nazw gry na różnych instrumentach (*gęźby*, *piszczy*, *trąbienia*), a stał się jeszcze bardziej dotkliwy w renesansie – czasach bujnego rozkwitu kultury, w tym także kultury muzycznej. Wówczas pojawił się w języku polskim nowy, zapożyczony z łaciny leksem *muzyka*²¹, od razu poświadczony dość licznie i wraz z całą rodziną wyrazową – *muzycki*, *muzyczka*, *muzyczny*, *muzyk*. Wszedł do polszczyzny jako nazwa nowego pojęcia, nadrzędnego w stosunku do tych, które oddawane były staropolskimi leksemami *gęźba*, *piszcza*, *trąbienie*.

²⁰ *Bębnić* m.in. 'uderzać pałeczkami w instrument perkusyjny' (WSJP).

²¹ Współcześnie leksem *muzyka* stanowi centrum pola znaczeniowego muzyka, czemu poświęcono kilka opracowań w różnych aspektach, np. Biłtas-Pleszak 2005, tom *Język a muzyka* 2014, Taraszka-Drożdż 2017.

Tym niemniej staropolska *gędźba* była reprezentacją leksykalną pewnego pojęcia z dziedziny muzyki, funkcjonującego w ówczesnej siatce pojęciowej, na którą warto zwrócić uwagę choćby dlatego, że na pewno oddziaływała w jakiś sposób na późniejsze i ogólniejsze pojmowanie muzyki.

W dawnych językach – staropolskim, staroczeskim i staroruskim (mimo nielicznych poświadczeń) – daje się zauważyć wspólne dla nich powiązanie gry na konkretnych instrumentach muzycznych, mieszczącej się w pojęciu muzyka, a wyrażanej leksemami *gędźba*, *hudba* i *зоудьба*, z pojęciem przyjemność. Wydaje się, że połączenie to jest nie tylko bardzo wczesne, ale i trwałe, gdyż S. Żurowski (2008) w swojej propozycji zdefiniowania muzyki pisze:

W pismach estetycznych powszechne są stwierdzenia, że celem każdej sztuki (a więc także muzyki) jest wywołanie u odbiorcy »emocji estetycznej«. Próbą wyrażenia tej idei jest moja pierwsza propozycja eksplikacji »artefaktu« muzyki, w której „emocję estetyczną” starałem się oddać przez »odczuwanie przyjemności«: Muzyka to coś zrobione przez człowieka po to, żeby inni mogli tego słuchać i żeby z tego powodu czuli przyjemność. (op. cit.: 21).

W staropolskim poświadczeniu (por. wyżej) *gędźba* jest powiązana z *człowieczą rozkoszą podług ciała*, wartościowaną zresztą w tym wypadku negatywnie w związku z zaprzeczeniem idei wyrzekania się dóbr i przyjemności doczesnych. W staroruskim związek ten zaznacza się umieszczeniem we wspólnym zapisie wyrazów *узпа* i *зудба*, a negatywne wartościowanie jest zaakcentowane silniej niż w polskim za sprawą użycia skrajnie ujemnie nacechowanego przymiotnika *бесовски* (od *бесъ* ‘diabeł, siła nieczysta’ SDRJ XI–XIV), a także formy *не подобаеть* – odpowiednika polskiego ‘nie przystoi, nie godzi się, nie wypada’. W staroczeskim powiązanie omawianych pojęć widać w połączeniu w jednym kontekście leksemów *hudba* i *kratochvil* (*kratochvile*) ‘wypoczynek, zabawa, rozrywka, przyjemne spędzanie czasu’ (ESSĀ), a wartościowanie jest przeciwne – wyraźnie dodatnie mimo pochodzenia z tego samego okresu, tj. z XV w.:

не подобаеть кр(с)тяньномъ игръ бѣсовски(х) играти. љ. њ. пл(а)сание. гудба пѣсни бѣсовскыя и жертва идольская (ЗЦ к. XIV, 246; SDRJ XI–XIV);

Piš(t)ce, hudce ty měj také, tiem sě tvá hlava posilí maje takú kratochvíli od výborných hudeb hlasu (NRada 1699; Gebauer).

W czasach średniopolskich połączenia szeregowo leksemu *gędźba* wskazują na związek reprezentowanego przez niego pojęcia z radością, co jest kontynuacją i poniekąd rozszerzeniem zaznaczonego w staropolszczyźnie kojarzenia z przyjemnością. Na takie powiązanie wskazywał już Z. Gloger (1901, t. 2: 183) w *Encyklopedii staropolskiej*, przytaczając szereg przykładów użyc współrzedzonych wyrazów *gąść*, *gędenie*:

Pod nazwą gędzby rozumiano przeważnie wesołą muzykę strunową. »Niech każdy skacze jak mu lutnia moja gędzie« (Strykowski). »Ku rozkoszy na lutni gędą, na tejsze i smętnie niegdy grają« (tłóm. z Erazma Roterd.) »Na Orfeusza gędzenie, kamienie skakały« (Bielski). »Nic tu nie będzie, choć Orland gędzie i Balcerk nuci« (J. Kochanowski). »Sam sobie gędę, sam wesół będę« (Rysiński). »A długoż tej sławy będzie? — Póki dzwonnik w dzwony gędzie« (Rej).

Widać je już w staropolskim zapisie z współrzednym wyrazem *gędziec*: *Any gesz my odpowiedzał, abich czyø wiprowadzyl s radoszczyø, s wyszelym, spyewanym, s bõbni, s gõczci (cum gaudio et canticis, et tympanis, et citharis)* (BZ Gen 31, 27; Sstp)²². Związek taki potwierdza renesansowe zestawienie wyrazów *wesele, gędzba, tańce i pienie*²³ umieszczone w kontekście z leksemem *radość*, łączenie *gędzby* z *godami* i traktowanie jej jako przyczyny radości: *wielkie wesele czynili goduiącym fwą miłą gędzbą y trąbieniem* (por. wyżej). Połączenia te wskazują na ludyczny charakter pojęcia reprezentowanego przez leksem *gędzba* i, co za tym idzie, jego przynależność do najstarszej leksyki ludycznej. Jednak w XVI w. *gędzba* służy nie tylko samej radości i zabawie, wpisuje się także w religijny aspekt życia jako jeden ze sposobów chwaleń Boga. Ale i w tym wypadku kojarzona jest z radością wyrażoną w kontekście powtórzonym czasownikiem *radować się*:

Miefzczanie gdy to widzieli/ Z radością k niemu bieżeli Prowádzili go z wefelim/
Z gędzbą/ z tånicy/ z wielkim pienim Ezop przyzedzfy ku ławicy/ Kazał by fie zezfli
wżycy Tãm im krolewkie lifty dał/ Iż im wżyftkę wolność ziednał (BierEz F2v;
SXVI);

A dla tego ia ciebie będę chwalił miły panie theż w Zołtarzu będę pochwałał prawdę
twoię panie boże/ będę ciebie chwalił lutnią fwięty boże Ifraelski. Lutnią, to iest gędzbą
lutnie (...) Będą fie radować wfta moie (dużne) gdy ciebie będę chwalił/ y duża moia
będzie fie radowała którą odkupił. Krwią twoią nadroflżą. (WróbZołt Y5; SXVI).

W powyższych zapisach *gędzba* jest wartościowana pozytywnie, co przejawia się nie tylko powiązaniem z nazwami pozytywnie nacechowanych aksjologicznie pojęć – *gody*, *wesele* i *radość*, ale i jest niekiedy podkreślone w tekstach użyciem nacechowanych aksjologicznie przymiotników, jak *miła gędzba* w cytowanym powyżej przykładzie. Niewątpliwie dodatni ładunek aksjologiczny towarzyszy *gędzbie* wówczas, kiedy służy chwaleń Boga. Kojarzenie z Bogiem jakiegokolwiek aktywności człowieka doby średniopolskiej, całkowicie zdominowanej przez światopogląd chrześcijański, niejako automatycznie nadaje jej dodatnią ocenę. Jest

²² Wydaje się zresztą, że w przykładzie powinny się pojawić raczej *gęśle* niż *gędzcy*, wskazywałyby na to *bębny*, a przede wszystkim tekst łaciński.

²³ *Pienie* ‘wydawanie melodyjnych dźwięków; śpiew człowieka’ (SXVI).

ona zaakcentowana jeszcze silniej w biblijnym kontekście²⁴, w którym pojawia się personifikacja zła – czart, który z założenia nienawidzi wszelkiego dobra, w tym *rozkosznej gędźby*, która ma moc odstraszania złego ducha i przynoszenia ukojenia. Warto też zwrócić uwagę na dwa przymiotniki: towarzyszący *gędźbie* epitet *rozkoszna* i określający *gędzenie* – *wdzięczne*:

Przeto rzekli słudzy Saulowi/ oto cię duch zły poruŹa/ kaŹ przy łobie dobremu geńcowi
być coŹby od ciebie ducha złego fwym gędzyenim wdzyećnym odpadał (bo cŹart
gędźby rofkolŹney ćirpieć nie moŹe.) Y powiedziano Saulowi iŹ Dawid vmiął gąść ną
lutni. PoŹłał Saul do Ilłai po Dawidą/ ktory przyŹedł z winem á chlebem y koŹłem do
Saulá/ y gął mu łotkie Źpiewanie/ gdy go cŹart poczynał wzruŹać/ y było łzey
Saulowi/ á gdy vćichł odchodził Dawid do oycá (BielKron 65; SXVI).

Nie znaczy to jednak, Źe średniopolskie, kojarzone z radością, pojęcie, do którego odnosi się leksem *gędźba* jest zawsze wartościowane pozytywnie, jak w powyŹszych zapisach. Jak wiele pojęć, charakteryzuje je ambiwalencja aksjologiczna i zmienność wyrażanych w różnych tekstach ocen. W ezopowej bajce o komarze i pszczołach *piskanie*, *gędźba* i *wsze śpiewanie* jest przypisane negatywnie wartościowanemu komarowi, przedstawione jako działanie nieprzynoŹące korzyŹci i skontrastowane z poŹyteczną pracą, domeną pszczoł. Tym samym *gędźba* i reprezentowane przez nią pojęcie mieŹci się w katalogu zajęć potępianych, czy przynajmniej niepochowalanych. Znacznie ostrzej jego negatywną ocenę wyraził Baltazar Opec w *Źywocie Pana Jezy Krysta*, który naucza „nie dbać cielesnych i zdradnych rozkoszy albo kochania”, przywołując postać św. Cecyli, która na *trąbienie*, *śpiewanie* i *gędźby* rozmaite reagowała obawą przed zhańbieniem:

Komor Źimie kiedy vmarzł/ Y coby iadł iuŹ nie nálaŹł Do pćzoł fie nędznik pokuŹił/
Zaby ŹywnoŹci vproŹił. A zá to im obiecował/ Iefliby v nich pomieŹkał Ich dzieći

²⁴ W Biblii Tysiąclecia w 1. Księdze Samuela: „14 Saula natomiast opuŹcił duch Pański, a opętał go duch zły, zesłany przez Pana. 15 Odezwali się do Saula jego słudzy: «Oto dręczy cię duch zły, [zesłany przez] Boga. 16 Daj więc polecenie, panie nasz, aby słudzy twoi, który są przy tobie, poszukali człowieka dobrze grającego na cytrze. Gdy będzie cię męczył zły duch zesłany przez Boga, zagra ci i będzie ci lepiej». 17 Saul odrzekł sługom: «Dobrze, wyszukajcie mi człowieka, który by dobrze grał, i przyprowadźcie go do mnie!» 18 Na to odezwał się jeden z dworzán: «WłaŹnie widziałem syna Jessego Betlejemity, który dobrze gra. Jest to dzielny wojownik, wyćwiczony w walce, wyrażający się mądrze, męczyzna piękny, a Pan jest z nim». 19 Saul wyprał posłańców do Jessego, by powiedzieli: «PrzyŹlij mi twego syna, Dawida, który jest przy owcach». 20 Jesse wziął pić chlebów, bukłak wina oraz jednego koziółka i przez swego syna Dawida poŹłał to Saulowi. 21 Dawid przybył do Saula i przebywał z nim. Saul pokochał go bardzo. Dawid stał się jego giermkim. 22 Kazał więc Saul powiedzieć przez posłańców Jessemu: «Chciałbym zatrzymać u siebie Dawida, gdyż mi się spodobał». 23 A kiedy zły duch zesłany przez Boga napadał na Saula, brał Dawid cytrę i grał. Wtedy Saul doznawał ulgi, czuł się lepiej, a zły duch odŹępował od niego» (1 Sm 16).

vczyć piłkánia/ Gędzby y wżego śpiewánia. Tedy mu rzekłá iedná pczolá/ Złác komorze twoiá lzkołá/ Wżyfcy twoi vcźniowie/ Mufzą być zázwdy nędznikowie. Myć fwoie dzieći vcźymy/ Co im pożyteczno wiemy: Prace/ miáry/ áby miály/ Indzie chlebá nie zebrały. Tego fyná każy vczyć/ Coć mu może z pożytkiem być/ Niechay fie pracy náłóży/ Táć go nigdy nie zuboży (BierEz S2; SXVI);
Przezoż gdy na fwadzbie trąbienie/ ſpiéwanié ij gędzby rozmaijte flyłłala nábożnym fercem mowila: Serce moje ij tež cialo moje mily panie niecháý niebędzie pokálane/ abych niebyla zgáńbiona (OpecŻyw Przedm C3v; SXVI).

Choć leksem *gędzba* już w dobie średniopolskiej odchodził w zapomnienie, to ślady postrzegania reprezentowanego przez niego pojęcia można bez trudu odszukać w renesansowych zapisach z jego hiperonimem – wyrazem *muzyka*. Muzyka jest w nich powiązana z przyjemnością: *Acżkolwiek y źwirzethá/ czuią rofkofz z muzyki* (GórnDworz K2v; SXVI) i z radością: *Bo zázwdy przy muzyce wesełza biefiádá* (RejWiz 40v; SXVI). Podobnie jak *gędzba*, bywa ambiwalentna aksjologicznie i nacechowana negatywnie, jak w cytowanym wyżej zapisie o zakazie muzyki wszelkiej z powodu prowadzenia do zniewieścienia, ale w tekstach renesansowych zdecydowanie przeważa pozytywne wartościowanie: *Muzyká ma moc nád vmyłly ludzkiémi [...] ztąd w niešioná iefł muzyká do košćiolów/ y ták poštánowioná/ áby ludzie ku nabożeńštwu pobudzálá* (KochWr 38; SXVI). Wydaje się, że dla współczesnego użytkownika języka polskiego wartościowanie muzyki, jakkolwiek obecne, odbywa się w innych kategoriach²⁵, natomiast związek z radością, postrzeganie muzyki jako przynoszącej radość jest ponadczasowe, niezależnie od przeobrażeń samego pojęcia i zmian jego nominacji.

Źródła [Sources]

- Biblia Tysiąclecia* = online: <https://biblia.deon.pl> (dostęp 15.06.2022).
ESSČ = *Elektronický slovník staré češtiny*, 2006–, online: <http://vokabular.ujc.cas.cz> (dostęp 15.06.2022).
DuCange = DuCange et al., *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, 1883–1887, Niort; online: <http://ducange.enc.sorbonne.fr/> (dostęp 15.06.2022).
Gaffiot = *Dictionnaire Gaffiot latin-français*, 1934; online: <https://www.lexilogos.com/latin/gaffiot.php?q> (dostęp 15.06.2022).

---

²⁵ Tzn. głównie w kategoriach estetycznych, co zresztą miało miejsce już w renesansie: *Muzyká poczćiwa. (–) Sý tež drudzy co pyęknie ná lutenkach gráiq/ Drudzy tež co pyofnecżki poczćiwe ſpyewáiq* (RejWiz 66v marg); *Muzyká wżeteczna. (–) A koźi rog zá vchem iáko šwiniá wrzeźczył/ W bęben tłuką by w pudło áż więć we lbie trzeźczy* (RejWiz 67 marg; SXVI).

- Gebauer = Gebauer J., *Slovník staročeský*, d. 1–2. Praha 1970; online: <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> (dostęp 15.06.2022).
- Georges = Georges K.E., 1998, *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch*, (Reprint der Ausgabe Hannover: *Hahnsche Buchhandlung, 1913/1918*); online: <http://www.zeno.org/Georges-1913> (dostęp 15.06.2022)).
- KorBa = *Elektroniczny korpus tekstów polskich z XVII i XVIII w. (do 1772 r.)*; online: https://korba.edu.pl/query_corpus/ (dostęp 15.06.2022).
- L = Linde S.B., 1854–60, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Lwów.
- Logeion = online: <https://logeion.uchicago.edu> (dostęp 15.06.2022).
- Prir. = *Příruční slovník jazyka českého*, ed. O. Hujer, E. Smetánka, M. Weingart, B. Havránek, V. Šmilauer, A. Získal, Praha 1935–1957; online: <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/> (dostęp 15.06.2022).
- SXVI = *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa, t. 1–, Wrocław 1966–; wraz z korpusem tekstów; online: <http://spxvi.edu.pl> (dostęp 15.06.2022).
- Sčs = *Staročeský slovník*, 1–26. Praha: Academia, 1968–2008; online: <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> (dostęp 15.06.2022).
- SDRJ XI–XIV = *Slovar' drevnerusskogo yazyka XI–XIV vv.*, ed. R.I. Avanesov, Moskva 1966– [= *Словарь древнерусского языка XI–XIV вв.*, ред. Р.И. Аванесов, Москва 1966–].
- Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 1–11, Warszawa 1958–1967.
- SŁP = Korpanty J., 2003, *Słownik łacińsko-polski*, Warszawa.
- SŁŚ = *Elektroniczny Słownik Łaciny Średniowiecznej w Polsce (A–Q)*; online: <https://alexicon.scriptores.pl> (dostęp 15.06.2022).
- Słownik pojęciowy języka staropolskiego*, red. B. Sieradzka-Baziur, online: <https://spjs.ijp.pan.pl/haslo/index/2710/25645> (dostęp 15.06.2022).
- Spsł = *Słownik prastłowiański*, red. F. Sławski, t. 1–8, Wrocław 1974–2001.
- Sstp = *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 1–11, Wrocław; wraz z kartoteką, 1953–2002; online: <https://pjs.ijp.pan.pl/sstp.html> (dostęp 15.06.2022).
- Słownik warszawski = Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. 1–8, Warszawa 1900–1927.
- Słownik wileński = Słownik języka polskiego*, red. A. Zdanowicz, t. 1–2, Wilno 1861.
- WSJP = *Wielki słownik języka polskiego*, red. P. Żmigrodzki; online: <https://wsjp.pl> (dostęp 15.06.2022).

Literatura [References]

- Biłas-Pleszak E., 2005, *Język a muzyka. Lingwistyczne aspekty związków intersemiotycznych*, Katowice.
- Boryś W., 2002, *Kultura muzyczna dawnych Słowian w świetle słownictwa*, [w:] *Dzieje Słowian w świetle leksyki. Pamięci Profesora Franciszka Sławskiego*, red. J. Rusek, W. Boryś, L. Bednarczuk, Kraków, s. 83–94.
- Brożek A., 2006, *Principia musica. Logiczna analiza terminologii muzycznej*, Warszawa.
- Dąbkowski G., 1991a, *Polska terminologia z zakresu teorii muzyki*, Kielce.

- Dąbkowski G., 1991b, *Rozwój historyczny polskiej terminologii muzycznej*, „Prace Filologiczne”, t. 36, s. 259–265.
- Dąbkowski G., 1994, *Z zagadnień terminologii muzycznej*, Kielce.
- Dąbkowski G., 2003, *O gólkach, ogonatkach, fuzach prostych i chromych. Z dziejów polskich nazw znaków notacji muzycznej*, [w:] *Słowa jak mosty nad wiekami*, red. U. Sokólska, P. Wróblewski, Białystok, s. 91–100.
- Dąbkowski G., 2008, *Jak opisujemy muzykę. Zbiór szkiców*, Warszawa. (Semiosis Lexicographica ; 45).
- Dąbkowski G., 2010, *Kształtowanie się polskiej terminologii muzycznej*, Warszawa.
- Gloger Z., 1901, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 2, Warszawa; online: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/7574/edition/7057/content> (dostęp 15.06.2022).
- Janowska A., 2012, *Zmiany pojęć jako impuls zmian znaczeniowych leksemów (na przykładzie pojęcia umysłu)*, [w:] *W poszukiwaniu metod i obszarów badawczych. Nazywanie w historii języka polskiego*, red. M. Kuźmicki, M. Osiewicz, Poznań, s. 23–35.
- Język a muzyka 2014 = Język a muzyka. Ujęcia filologiczne i muzykologiczne*, red. J. Kuć, K. Wojtczuk, Siedlce.
- Kleszczowa K., (red.), 1996, *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*, Katowice.
- Kubies G., 2004, *Nazwy instrumentów muzycznych w polskich przekładach Starego Testamentu*, „Studia Bobolanum” 2004/1; online: https://opoka.org.pl/biblioteka/I/IM/nazwy_im_st (dostęp 15.06.2022).
- Kubies G., 2014, *Instrumenty muzyczne w Księdze Jeremiasza*, „Collectanea Theologica = Przegląd Teologiczny: publicantur tertio quoque mense a Societate Theologorum Polonorum”, rocz. 84, nr 3, s. 5–17.
- Kubies G., 2015, *Instrumenty muzyczne w Księdze Amosa*, „The Biblical Annals”, Vol. 5, No. 1, pp. 81–94.
- Pisarkowa K., 1963, *Pomocnicze elementy języka muzykologii*, „Język polski”, rocz. 43, z. 3, s. 113–128.
- Szydłowska-Cegłowa B., 1977, *Staropolskie nazewnictwo instrumentów muzycznych*, Wrocław.
- Taraszka-Drożdż B., 2017, *Rozszerzenia semantyczne nazw dźwięków wydawanych przez istotę żywą w opisie muzycznych wrażeń słuchowych*, „Acta Neophilologica”, t. 19 (1), s. 43–54.
- Żurowski S., 2008, *W poszukiwaniu definicji muzyki*, „LingVaria”, nr 1, s. 17–25.

Summary

**Old Polish *gędźba* – about the meaning of the word
and the perception of the concept**

The article is devoted to the analysis of the meaning of the Old Polish lexeme *gędźba*, which was inherited from the Proto-Slavic **gǫdъba* against the background of its equivalents in Old Bohemian and Old Russian. The inspiration was the text of prof. W. Boryś on the Proto-Slavic musical vocabulary. Semantic analysis has shown that in Old Polish, Old Bohemian and Old Russian languages, the continuants of the Proto-Slavic **gǫdъba* had a meaning limited to playing a specific type of instrument, as in Proto-Slavic. So the words did not refer to the notion of music in the general sense, but only to a certain part of it. This testifies to the absence of a general notion of music in the Middle Ages in the Polish language area and is a continuation of the original Slavic state. But the old concept, which was called *gędźba*, had some characteristics that have been transferred to the later concept „music”, called a new word borrowed from the Latin.

Keywords: diachronic studies, the history of the Polish language, the Old and Middle Polish lexis, historical semantics, Old Polish *gędźba*.